

УДК 159.9:316.6

Галина Горбань

ORCID iD 0000-0002-7925-8754

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології,
Запорізький державний університет,
вул. Гоголя, 118, 69095 Запоріжжя, Україна,
ggalina.ua@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ТА УЧИТЕЛЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

У статті здійснено обґрунтування ролі якісної взаємодії практичного психолога освітнього закладу з вчителем як суб'єктом освітнього простору в умовах оновлення освітньої системи відповідно вимогам часу. Визначено проблемні зони побудови ефективної професійної діяльності вчителя, який є агентом створення розвивального й безпечного освітнього простору закладу освіти та ефективності реформування освіти. Визначено необхідні умови побудови ефективної співпраці психолога і вчителя в контексті професійної педагогічної діяльності як умови якісної освітньої взаємодії з урахуванням умов становлення сучасної дитини.

Ключові слова: освітній простір; професійна діяльність; психологічна культура; психолог освітнього закладу; самореалізація; співпраця.

Вступ. Освіта у будь-які часи досить точно відображає процеси, що відбуваються в суспільстві. Сьогодення висуває до неї принципово нові вимоги й ставить нові завдання, тому її реформування є нагальною потребою. Більшість експертів об'єднує думка про те, що основною характеристикою сучасності є досить швидкі зміни організації життєдіяльності людини та домінування ситуацій невизначеності. Наразі досить складно прогнозувати траєкторії розвитку суспільства, технологій, комунікацій, що зумовлює проблемність визначення завдань освітньої галузі, особливості організації навчання та освіти на всіх етапах життя людини.

Постановка проблеми. Сучасний освітній заклад має стати простором, який якісно поєднує традиції та інновації суспільного життя, забезпечує можливості визначення та здійснення індивідуальної траєкторії навчання. Він є такою соціальною інституцією, яка першою стикається зі змінами в суспільних відносинах. Освітній заклад щорічно оновлюється, причому не завдяки, а всупереч процесам, що в ньому відбуваються. На нашу думку, діяльність освітнього закладу є (або має бути) результативною завдяки спроможності всіх

його суб'єктів ефективно унормувувати нові прояви соціальних відносин, а також включенню до нових суспільних процесів щодо організації життєдіяльності людини.

Основним відображенням освоєння особистістю соціальних змістів, на нашу думку, є її здатність до життєтворчості та життєздійснення. Ресурсом за умов швидкоплинності сучасного життя має бути сформованість щонайменше таких особистісних властивостей, як життєстійкість, соціальна мобільність і соціальна компетентність. Ці властивості пов'язані з готовністю до побудови життєвої перспективи або наявністю прагнення до її побудови, тобто сформованої психологічної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу відзначити, що проблема формування готовності практичного психолога до роботи з учителем є предметом обмеженого кола спеціальних наукових досліджень. Більшою мірою дослідження спрямовані на вивчення різноманітних контекстів психологічної складової професійної підготовки і діяльності учителя, а стосовно професійної діяльності психолога частіше досліджуються окремі компоненти його професійної підготовки.

Загальні проблеми психології професійно-становлення сучасного фахівця досліджує О. Кокун (2012), він узагальнює психологічні дослідження педагогічної діяльності вчителів та відзначає, що на сьогоднішній день освітнє середовище школи є незбалансованим і, в силу цього, провокуючим зростання у ньому кризових для вчителя ситуацій та переживань: психоемоційного напруження, підвищення стресогенності, рівня професійного вигорання тощо. До найбільш пріоритетних завдань він відносить збереження здоров'я вчителів, захист їх від стресів, профілактику виникнення у них негативних емоційних станів, забезпечення їх професійного довголіття. На сьогодні існує ціла низка розробок науково обґрунтованих психологічних методів для вирішення названих проблем, однак застосування цих методів потребує готовності практичного психолога організувати таку роботу в реальній практиці.

Достатньо ґрунтовним є дослідження розвитку готовності практичного психолога до взаємодії з педагогічним колективом школи, що провела Г. Руда (2013). Дослідниця окреслює основні фактори, які ускладнюють взаємодію психолога та педагогічного колективу: принципову розбіжність у професійній ментальності вчителів і психологів; невизначеність нормативної бази діяльності практичних психологів; стереотипність очікувань педагогів щодо функцій шкільного психолога; недостатній професійний рівень самих психологів. Послідовно вивчає проблему формування готовності студента-психолога до професійної взаємодії з учителем Л. Гапоненко (2012; 2016). Центральною ідеєю її дослідження є готовність психолога до комунікації за принципами рефлексивного спілкування, завдяки якій він може встановлювати довірливе ставлення до нього. У її роботах стверджується, що саме рефлексія як здібність до самопоглядання й самооцінювання сприяє формуванню ефективної професійної взаємодії психолога з учителем, причому важливою тут є професійна відповідальність і психолога, і вчителя.

Мета статті – визначити особливості співпраці практичного психолога та учителя в умовах кардинальних змін в освіті.

Результати дослідження. Сьогодні готовність до змін суб'єктів освітнього процесу відіграє значну роль у підвищенні якості та ефективності навчання. Зауважимо, що це на-

самперед стосується тих, хто цей процес вибудовує. Аналіз організаційного середовища загальноосвітнього закладу як системи різного рівня соціальних зв'язків учасників освітнього процесу, серед яких традиційно називають учнів, учителів, батьків і адміністрацію, дає можливість відзначити, що основу його життєстійкості становлять учителя, адміністрація та інші співробітники закладу. Саме вони є найбільш стабільною складовою цієї системи, носіями традицій, а також агентами розвитку і змін, які мають впроваджувати загальні суспільні зміни.

Проведене нами у 2016–2017 рр. пілотне дослідження, у якому взяли участь учителя та керівні кадри освітніх закладів м. Дніпро й Дніпропетровської області (218 осіб, Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, нині Дніпровська академія неперервної освіти), засвідчило, що усвідомлення необхідності змін і реформування освіти є проблемним саме на психологічному рівні. Процеси, що відбуваються зрушують звичну позицію вчителя в організації освітньої взаємодії, вимагають перегляду наявних стереотипів мислення, здатності швидко й гнучко трансформувати певні моделі поведінки тощо. Ми виокремили такі основні проблемні зони освітньої взаємодії щодо позиції вчителя:

- проблеми, пов'язані з відходом від позиції ментора й реальним прийняттям нових стандартів педагогіки співпраці;
- наявний жорсткий формат організації навчального простору за класно-урочною системою та актуальна необхідність побудови мобільного формату освіти, створення дійсно класної кімнати для навчання;
- усталене часове нормування навчальної одиниці (45 хвилин уроку) й потреба гнучкої організації часових термінів навчання та періодичності зміни форматів;
- зосередженість на формулі «так було завжди», формальність ставлення до змін тощо.

Учителя, адміністрація та інші співробітники освітнього закладу є носіями його психологічної культури, яка зумовлює їх професійну ефективність, готовність до активного прийняття нового, до суб'єктного ставлення до власної особистості та педагогічної діяльності. Ми відзначили найбільш поширені проблеми, які стримують усвідомлення соціальних змін і гальмують освоєння нової соціальної ситуації, а саме: безліч страхів, емоційне перенаванта-

ження та вигорання, заскорузлість мислення, професійна несвобода, завелика відповідальність, багатофункціональність, що формує стійку вивчену безпорадність (як особистісну, так і професійну). Сучасний учитель опинився в складних умовах: він ніби перебуває у «сірій зоні» – між традиційним і новітнім, а також у позиції розгубленості, відсутності стабільності освітньої системи і визначеності загального напрямку освітніх дій, необхідності постійного пошуку шляхів розв'язання проблем, що пов'язані із глобальними змінами у суспільстві, у технологіях, у комунікації тощо.

Ключова роль у вирішенні цих проблем належить, на нашу думку, практичному психологу освітнього закладу. Саме його ефективна робота з учителями має зумовлювати розвиток їх психологічної культури, її відповідність сучасним здобуткам вікової, педагогічної та соціальної психології, утворюючи ефективний тандем «психолог – учитель», який має забезпечувати якісний особистісно-екологічний освітній простір для учня та всіх, хто будь-якою мірою до нього причетний.

Основною метою діяльності практичного психолога є сприяння створенню психологічно комфортного й безпечного освітнього простору, однак він стикається з певною суперечністю, а саме: спрямовуючи свою роботу на учнів та намагаючись охопити якомога більшу їх кількість, він зазвичай залишає поза увагою педагогічний колектив, хоча психологічно комфортний і безпечний освітній простір більшою мірою забезпечує саме учитель, який його щоденно створює, реформує, змінює, вибудовує.

Усвідомлюючи необхідність психологічної роботи з певною групою проблемних учнів (за запитом батьків), вважаємо, що актуальною є цільова переорієнтація діяльності практичного психолога на роботу з дорослими суб'єктами освітнього простору (вчителі та адміністрація закладу освіти). Саме такий напрям роботи є важливою умовою ефективно організації освіти, її реформування відповідно до вимог сучасності, подолання проблем, що виникають.

Практичний психолог має актуалізувати потребу вчителя щодо трансформації стереотипів, формування нових моделей поведінки та нормативно-ціннісного ставлення до них, усвідомлення себе як частини нового світу, який швидко змінюється, а це, безумовно,

потребує значних додаткових зусиль й професійної відповідальності. Відтак, готовність до свідомої та активної зміни, трансформацій ціннісно-нормативної сфери відповідно до завдань сучасності, успішної професійної діяльності в нових умовах є безперечною необхідністю задля побудови якісно нового простору розвитку і становлення особистості. У такому просторі мають системно інтегруватися стійкі загальнолюдські й ментальні основи і традиції соціального життя та цінності й норми, що продукуються новими інформаційно-комунікаційними технологіями, сучасними смислами життєдіяльності людини.

Отже, необхідною, особливо в освітньому просторі, є організація цілеспрямованого процесу щодо усвідомлення необхідності певних змін особистої та професійної самосвідомості, які сприятимуть подоланню таких конфліктогенів в освітньому просторі, як (Милехин, 2011; Шамионов, 2011):

- розуміння сучасною системою освіти вчителя як об'єкта масового відтворення людського потенціалу й «продавця» освітніх послуг; при цьому як на суб'єкта психічного і професійного розвитку на нього звертається недостатня увага, що зумовлює відсутність умов, які актуалізують пошук особистісно значущого змісту професії, професійний самоаналіз, а також сприяють розвитку педагогічної рефлексії та професійної культури;
- сприймання учителями завдань щодо розширення власних соціальних здібностей як похідних у зв'язку з орієнтацією на виконання ролі провідника й носія знань та еталонів якості освіти; тобто такі завдання не виокремлюються як певні цільові дії, що також призводить до загострення соціальної взаємодії та виникнення різних соціальних проблем.

Проведене нами опитування про ставлення вчителя до власної професії підтвердило досить складну ситуацію, яка сьогодні існує. Серед основних проблем можна назвати такі:

- суперечливість професійної самореалізації вчителя;
- часто зовнішній локус контролю власного професійного життя;
- несформованість професійної рефлексії;
- вивчена безпорадність;
- недостатній рівень ефективності організаційно-управлінських дій на регіональному рівні щодо реформування освіти, тощо.

Додатково відзначимо наявність проблем, що виникають у процесі педагогічної взаємодії. Тут значної уваги, на нашу думку, потребує не лише взаємодія в системі «учитель – учень (вихованець)», а й насамперед взаємодія в системах «учитель – професійна громада», «учитель – керівник», «учитель – зовнішнє середовище (батьки, ЗМІ, суспільство)». Відсутність психологічного супроводу й підтримки педагогічної взаємодії та цілеспрямованих дій щодо опанування вчителем соціальних змін призводять до проблем й в індивідуально-особистісній сфері. Тут можна відзначити: інформаційне перенавантаження, високий рівень інтелектуальної напруженості, високий рівень відповідальності за якість діяльності без будь-якої чіткості критеріїв її оцінювання, високий рівень емоційного напруження, неготовність визнавати наявність психологічних проблем, багатовекторність діяльності за відсутності оптимальних умов її здійснення.

Сучасна система нестабільності й постійні трансформації суспільства значною мірою впливають на загальну траєкторію процесу опанування наявних змін. Розвиток, розширення та зміни індивідуальної й групової соціальності є безперервними не тільки для учнів (нові соціальні групи, нові рівні взаємодії, нові вчителі, нові правила, нова нормативна база тощо), а й для дорослих, які мають, відтворювати існуючі загальні традиції, цінності, норми і правила, враховуючи актуальні й прогнозовані суспільні зміни і запити, актуалізувати власну соціальну творчість.

Відтак, основним напрямом діяльності практичного психолога в освітньому закладі є послідовна роботи задля розвитку психологічної культури учителів, особливо в системі професійної освітньої взаємодії. Саме високий рівень психологічної культури зумовлює усвідомлення значення власної психологічної компетентності щодо готовності змінюватися відповідно слабо прогнозованим і швидким змінам сучасного світу. Перспективи розвитку суспільства та впливи, що здійснює освіта на становлення та розвиток особистості, актуалізують опанування нових компетенцій.

Ми вважаємо, що реалізація вимог сучасності потребує побудови такої системи психологічної служби освітнього закладу, яка має відповідати загальним напрямам реформування всієї освіти в Україні, а також швидкісним змінам соціального запиту щодо психологіч-

ної культури учителя й керівника освітньої установи. Отже, основна діяльність практичного психолога має вибудовуватися навколо створення умов щодо усвідомлення психології власного професійного та особистісного розвитку вчителя та побудови психологічно гармонійного освітнього простору певного закладу освіти. Тут розуміння психологічних і соціально-психологічних механізмів та процесів, що відбуваються в освітньому просторі, зумовлюють активну соціалізацію вчителів і свідому побудову системи навчальної взаємодії відповідно до соціальних процесів та запитів сьогодення. На нашу думку, психологічна служба має стати основним осередком, джерелом здійснення таких змін у професійній свідомості вчителя та забезпечувати його відповідність актуальній ситуації в освіті й суспільстві.

Зауважимо, що ця роль служби задана метою її діяльності новому у «Положенні про психологічну службу системи освіти України» (Про затвердження..., 2018): «Метою діяльності психологічної служби є сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти», але недостатньо усвідомлена й реалізована у безпосередній діяльності практичних психологів.

Відповідно до норм «Положення...» практичний психолог, перш за все, має активно співпрацювати з всіма учасниками навчально-виховного процесу задля збереження та зміцнення психічного та соціального здоров'я, сприяння особистісному, інтелектуальному, фізичному і соціальному розвитку здобувачів освіти шляхом доповнення сучасних методів навчання та виховання ефективними психолого-педагогічними технологіями; сприяння забезпеченню психологічної безпеки, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

Отже, робота практичного психолога має сприяти забезпеченню психологічної безпеки для всіх учасників освітнього процесу шляхом професійної підтримки:

- 1) кардинальних змін ставлення учителя до власної педагогічної діяльності та досвіду;
- 2) усвідомлення ним наявних стереотипів педагогічних дій і сприйняття учня, його

навчальної діяльності та ролі в освітньому процесі;

3) реального учіння протягом життя, пов'язаного з професійною діяльністю;

4) врахування власних індивідуально-професійних особливостей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз особливостей діяльності учителя в сучасних умовах дає змогу відзначити, що існує нагальна необхідність психологічного супроводу щодо свідомих змін ставлення його:

- до власної професійної діяльності;
- до власного педагогічного досвіду;
- до стереотипів і традицій, що сформовані роками.

Така ситуація потребує від учителя сучасної, нової школи: готовності до самостійного мислення, здатності переосмислювати наявні знання та форми й методи їх презентації, розвитку гнучкості та широти поглядів, активного освоєння нових цінностей та умов соціальної взаємодії. Саме такому оновленню може якісно сприяти лише безпосередня й повсякчасна його співпраця з практичним психологом. Однак наразі психолог більше орієнтований на роботу з дитиною (діагностика, корекція, профілактика, розвиток) та батьками (сімейне консультування, корекція сімейних стосунків), а до роботи з учителем практично не готовий. Тут важливо відзначити, що й керів-

ництво освітнього закладу досить рідко підтримує індивідуальну й групову роботу психолога з педагогічним колективом та зазвичай не ставить таке завдання перед психологічною службою. Однак справедливо буде зауважити, що, як засвідчує наше дослідження, розуміння педагогом необхідності роботи з психологом як запит уже формується в освітянському середовищі; існують окремі заклади, де така психологічна робота ефективно проводиться та сприяє формуванню гармонійного середовища на всіх рівнях соціальної й педагогічної взаємодії.

Ми вважаємо, що в подальшому необхідними є:

- розробка активних методів психологічної роботи з вчителем, що спрямована на розвиток нових соціальних здібностей, готовності до життєдіяльності в умовах швидких соціальних змін;
- усвідомлення необхідності орієнтації роботи практичних психологів у напрямі співпраці з учителем щодо вирішення професійних і соціально-психологічних проблем;
- цілеспрямована практична підготовка психологів у закладах вищої освіти до безпосередньої роботи з вчителями.

Перспективними є дослідження особливостей здійснення вторинної соціалізації практичного психолога у закладах освіти, його готовності до якісних змін відповідно запитам суспільства.

Література

- Гапоненко Л. О. Суб'єктно-рефлексивна модель професійної взаємодії практичного психолога з вчителем. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2012. Т. 17. Вип. 8. С. 38–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2012_17_8_6 (дата звернення: 15.09.2018).
- Гапоненко Л. О. Єдність рефлексивного спілкування та діалогу: теорія і практика. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 33. С. 116–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_33_12 (дата звернення: 15.09.2018).
- Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. 200 с.
- Милёхин А. В. Актуальные проблемы социализации старшеклассников в образовательном учреждении. *Психологическая наука и образование*. 2011. № 3. С. 122–128.
- Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України: наказ МОН України від 22.05.2018 р. № 509. URL: <https://imzo.gov.ua/2018/05/25/nakaz-mon-vid-21-05-2018-509-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-psyholohichnu-sluzhbu-u-systemi-osvity-ukrajiny/> (дата звернення: 15.09.2018).
- Руда Г. В. Розвиток готовності практичного психолога до взаємодії з педагогічним колективом школи : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 212 с.
- Шамянов Р. М. К вопросу об экологической социализации личности. *Экопсихологические*

исследования–2: к 15-летию лаборатории эконсихологии развития: монографический сборник / под ред. В. И. Панова. Москва: УРАО «Психологический институт»; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011. С. 355–361.

References

- Нароненко, Л. О. (2012). Subiektno-refleksyvna model profesiinoi vzaiemodii praktychnoho psykholoha z vchytel'm [Subject-reflexive model of professional interaction practical psychologist with teachers]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Psykholohiia*. Vol. 17, Issue 8, 38–46 (ukr).
- Нароненко, Л. О. (2016). Yednist refleksyvnoho spilkuвання ta dialohu: teoriia i praktyka [Unity of reflexive communication and internal dialogue: theory and practice]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 33, 116–127 (ukr).
- Kokun, O. M. (2012) *Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia : monohrafiia [Psychology of professional formation of a modern specialist]*. Kyiv, Ukraine: DP «Informatsijno-analitychne ahentstvo» (ukr).
- Miljohin, A. V. (2011). Aktualnye problemy socializacii starsheklassnikov v obrazovatel'nom uchrezhdenii [Immediate problems of seniors' socialization in an educational institution]. *Psihologicheskaja nauka i obrazovanie*, 3, 122–128 (rus).
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichnu sluzhbu systemy osvity Ukrainy: nakaz MON Ukrainy vid 22.05.2018 r. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/2018/05/25/nakaz-mon-vid-21-05-2018-509-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-psykholohichnu-sluzhbu-u-systemi-osvity-ukrajiny/> (ukr).
- Ruda, H. V. (2013). *Rozvytok hotovnosti praktychnoho psykholoha do vzaiemodii z pedahohichnym kolektyvom shkoly [Development of the readiness of the practical psychologist to interact with the pedagogical staff of the school]*: Candidate's thesis: 19.00.07. Kyiv, Ukraine (ukr).
- Shamionov, P. M. (2011). K voprosu ob jekologicheskoy socializacii lichnosti [On the issue of ecological socialization of personality]. *Jekopsihologicheskie issledovanija–2: k 15-letiju laboratorii jekopsihologii razvitija: monograficheskij sbornik / V. I. Panova (Ed.)*. Moscow, Russia: URAO «Psihologicheskij institut»; Saint Petersburg, Russia: Nestor-Istorija, 355–361 (rus).

ОСОБЕННОСТИ СОТРУДНИЧЕСТВА ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА И УЧИТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Горбань Галина, доктор психологических наук, доцент, профессор кафедры психологии, Запорожский национальный университет, ул. Гоголя, 118, 69095 Запорожье, Украина, ggalina.ua@gmail.com

В статье обоснована роль качественного взаимодействия практического психолога образовательного учреждения с учителем как субъектом образовательного пространства в условиях реорганизации образовательной системы в соответствии требованиям времени. Определены проблемные зоны построения эффективной профессиональной деятельности учителя, который является агентом создания развивающего и безопасного образовательного пространства учебного учреждения и эффективности реформирования образования. Определены необходимые условия построения эффективного сотрудничества психолога и учителя в контексте профессиональной педагогической деятельности как условия качественного образовательного взаимодействия с учетом условий становления современного ребенка.

Ключевые слова: образовательное пространство; практический психолог образовательного учреждения; профессиональная деятельность; психологическая культура; самореализация; сотрудничество.

PECULIARITIES OF CO-OPERATION OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST AND A TEACHER UNDER CONDITIONS OF EDUCATIONAL REFORMATION

Gorban Galina, Doctor of Sciences (Psychology), Associate Professor,
Professor of Department of Psychology, Zaporizhzhia National University,
118 Gogolya Str., 69095 Zaporizhzhia, Ukraine, ggalina.ua@gmail.com

The article grounds the role of the qualitative interaction of a practical psychologist of an educational institution with a teacher as a subject of the educational space in the conditions of updating the educational system in accordance with the requirements of the time. There have been determined the problem areas for building effective professional activity of a teacher who is the agent of creating a developing and safe educational space for an educational institution and the effectiveness of educational reform. The necessity of psychological accompaniment of the teacher's activity dealing with conscious changes of his or her attitude towards their own profession has been shown as well as towards their own pedagogical experience, stereotypes and traditions formed over the years. Actual here is the need to develop a psychological readiness for independent thinking, the ability to rethink the existing knowledge and the forms and methods of its presentation, the development of flexibility and breadth of views, the active development of new values and conditions for social interaction. It has been noted that the qualitative realization of the main goal of a practical psychologist's activity – that is the assistance in creating a psychologically comfortable and safe educational space – is possible thanks to systematic work not only with individual students but by concentrating on work with pedagogical staff; the teacher creates, changes and constructs a comfortable and safe educational space. The necessity of formation in such conditions of the psychologist's readiness to direct and constant cooperation with the teacher for solving the existing problems has been grounded. It is shown that in this context it is important to develop methods for the work of a psychologist with a teacher and purposeful practical training of psychologists in higher educational institutions for such work.

Key words: co-operation; educational space; professional activity; psychological culture; psychologist of an educational institution; self-realization.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2018

Прийнято до друку 27.09.2018